

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації а основі релігії чи переконань : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995\\_284](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_284)

<sup>3</sup> Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. (в редакції від 12 грудня 2012 р.). // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 25. – Ст. 283.

<sup>4</sup> Ильин И. А. О государственной форме / И. А. Ильин // Советское государство и право. – 1991. – № 11. – С. 30.

<sup>5</sup> Клочков В. В. Религия. Государство. Право / В. В. Клочков. – М.: Изд-во «Мысль», 1978.

<sup>6</sup> Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

<sup>7</sup> Отделение церкви от государства // Никко – Отолиты. – М. : Советская энциклопедия, 1974. – (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров; 1969–1978. – Т. 18.

#### Резюме

**Письменная А. О. Характеристика взаємодії держави та церкви як сили, яка регулює суспільні відносини: історичні етапи.**

Автором розглянуто проблему взаємодії церкви та держави, яка постійно розвивається та досліджується вченими протягом багатьох років. Проаналізовано законодавство різних держав у сфері свободи совісті та віросповідання. Також зазначено, що державна політика у цій сфері базується на правових засадах, які відповідають міжнародним стандартам.

**Ключові слова:** держава, церква, законодавство, релігія, правова система, відділення церкви від держави.

#### Резюме

**Письменная А. А. Характеристика взаимодействия государства и церкви как силы, регулирующей общественные отношения: исторические этапы.**

Автором рассмотрена проблема взаимодействия церкви и государства, которая постоянно развивается и исследуется учеными на протяжении многих лет. Проанализировано законодательство различных государств в области свободы совести и вероисповедания. Также указано, что государственная политика в этой сфере базируется на правовых принципах, которые отвечают международным стандартам.

**Ключевые слова:** государство, церковь, законодательство, религия, правовая система, отделение церкви от государства.

#### Summary

**Pysmenna A. Characterization of the interaction of Church and state as a force regulating social relations: the historical stages.**

The author considers the problem of the interaction of Church and state, which is constantly evolving and investigated by scientists for many years. Analysed the legislation of different countries in the field of freedom of conscience and religion. Also noted the public policy in this area is based on legal principles that meet international standards.

**Key words:** state, Church, law, religion, legal system, separation of Church and state.

УДК 347.672

### К. І. ПОДВОРНА

*Катерина Іванівна Подворна, студентка VI курсу  
Київського університету права НАН України*

## ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАПОВІТУ З УМОВОЮ

У сучасній науковій літературі недостатньо уваги приділено питанню існування умови в заповіті на час відкриття спадщини. З'ясування цього та інших пов'язаних із ним питань є вкрай важливим як для наукової спільноти, так і для практикуючих фахівців, так як від нього безпосередньо залежить практика застосування положень законодавства.

Інститут заповіту з умовою вперше був закріплений у ЦК України 2003 року, і потреба у його позитивній підтвердженні практикою та досвідом. Він був відомий ще римському приватному праву. Допускалось призначення спадкоємця за відкладальної умови. У такому разі днем відкриття спадщини вважався не день смерті спадкодавця, а день настання зазначеної умови, наприклад за підпризначення спадкоємця (субституція), коли заповідач визначав запасного спадкоємця на випадок, якщо перший спадкоємець чомусь відмовиться прийняти спадщину чи помре до відкриття спадщини. Призначення спадкоємця за скасувальною умовою не допускалось, оскільки суперечило загальновизнаному принципу римського спадкового права – *semel heres semper heres* – спадкоємець завжди спадкоємець, тобто призначений назавжди і замінити його не можна!

Заповіти з умовою здебільшого притаманні англо-американській системі права. З огляду, що зараз Україна прагне євроінтеграції, варто звернути увагу на досвід європейських країн у тій частині, що стосується розвитку заповіту з умовою.

© К. І. Подворна, 2017

ЦК Франції (Кодекс Наполеона 1804 р.)<sup>2</sup> допускає можливість укладання заповіту з певною умовою. У ст. 900 цього кодексу зазначено, що у будь-якому розпорядженні між живими або заповідальному розпорядженні будуть вважатися ненаписаними умови неможливі і умови, які суперечать законам і добрим звичаям.

В Іспанії заповідальні розпорядження можуть складатися під умовою незалежно від того, чи мають вони універсальний характер, тобто зроблені щодо всього спадкового майна, чи партикулярний характер, тобто стосуються лише частини спадщини. Умови заповіту, що суперечать закону чи добрим звичаям, вважаються такими, що ненаписані, тому такі умови спадкоємцям нічим зашкодити не можуть<sup>3</sup>.

У Німецькому цивільному уложенні також існують норми, які допускають можливість складання заповіту як з відкладальною, так і зі скасувальною умовою. Під скасувальною умовою розуміється наступне: якщо спадкодавець передбачив у заповіті таку умову, яку особа, на користь якої її вказано, протягом певного часу зобов'язана виконати, то у разі, коли таке виконання залежить виключно від волі зазначеної особи, необхідно вважати, що результат буде залежати від скасувальної умови, пов'язаної із виконанням дії цією особою. Тобто, ця новела містить важливе правило: якщо спадкоємець вчиняє все від нього залежне, умова заповіту вважається як така, що настала<sup>4</sup>.

Окремі аспекти окресленої проблеми досліджували такі вітчизняні фахівці як З. В. Ромовська, О. В. Коротюк, Ю. О. Заїка, Н. І. Коровяковська, С. Я. Фурса, Є. О. Рябоконь, С. Н. Самарський, В. І. Серебровський та інші, проте й ними не було розглянуто деяких проблемних аспектів.

Метою цієї статті є з'ясування вищезазначених проблемних аспектів функціонування такої правової категорії як заповіт з умовою, встановлення його правової природи, а також дослідження проблематики застосування законодавства, що регулює вищезазначений інститут.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються з приводу застосування заповіту з умовою.

Предметом дослідження є спадкування за заповітом з умовою як категорія цивільного права, а також норми права, що регулюють відповідні відносини.

Визначення заповіту з умовою в чинному законодавстві України закріплено у ст. 1242 ЦК України<sup>5</sup>, за якою заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена в заповіті, певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання в певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Умова щодо поведінки певної особи передусім передбачає вчинення спадкоємцем певних дій, внаслідок яких спадкоємець виконав таку умову на момент відкриття спадщини. При цьому спадкоємець може і не знати про встановлену щодо нього умову. Умова, яка не пов'язана з поведінкою особи, передбачає настання певних подій як юридичних право встановлювальних фактів, що зумовили виконання такої умови на момент відкриття спадщини. Наприклад, заповідач може заповісти свої права та обов'язки за умови досягнення спадкоємцем повноліття. У такому разі особа, вказана в заповіті, отримує право на спадкування за заповітом, якщо вона на день смерті заповідача досягла 18 років<sup>6</sup>.

Законодавець у ст. 1242 ЦК України чітко встановив, що умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини. Це означає, що на час відкриття спадщини умова повинна бути вчиненою, у протилежному ж випадку спадкування щодо спадкоємця, щодо якого була зазначена умова, не настане.

Умова також повинна бути правомірною, що прямо впливає зі змісту ч. 2 ст. 1242 ЦК України, відповідно до якої умова, визначена в заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства<sup>7</sup>. Якщо відповідність нормам закону зазвичай не викликає запитань, то відповідність моральним засадам суспільства потребує детального з'ясування.

При оцінці умови на її відповідність моральним засадам суспільства слід виходити із ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі»<sup>8</sup>, де зазначено таке: по-перше, дефініція «суспільна мораль» – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь і гідність, громадський порядок, совість, справедливість; по-друге, встановлено перелік тих дій, які суперечать засадам суспільної моралі.

Спадкоємець не має права вимагати визнання умови недійсною лише на підставі того, що він не знав про існування такої умови, чи посилатися на те, що настання умови від нього не залежить, що прямо передбачено в ст. 1242 ЦК України.

Тривалий час після впровадження заповіту з умовою дискусійним було питання з приводу того, чи не є умова, що стосується особистих немайнових прав спадкоємця, обмеженням його правоздатності. З цього приводу З. В. Ромовська зазначила, що тут йдеться про нерозуміння самої суті цивільної правоздатності, так як правоздатність – це природна здатність мати певні права та обов'язки, яка ніким не може бути обмежена. Якщо, наприклад, К. у заповіті зазначив: «Заповідаю дочці Л. право власності на будинок за умови, що на момент відкриття спадщини вона проживатиме в Україні», він не обмежив ні її здатності мати право на вибір місця свого проживання, ні самого цього права<sup>9</sup>. З даною позицією погоджується О. В. Коротюк, зазначаючи, що наявність умови не покладає на спадкоємця жодного обов'язку, а лише виражає волю спадкодавця щодо можливості успадкування його прав та обов'язків конкретною особою і за конкретних умов<sup>10</sup>. Очевидно, що з такою умовою має бути ознайомлений при посвідченні заповіту.

Водночас, цивілісти розходяться з приводу нездійсненності умови. Зокрема, Ю. О. Заїка вважає, що умова заповіту може виявитись нездійсненою, якщо неможливо виконати її взагалі або протягом певного строку й тоді умова може вважатись такою, що настала<sup>11</sup>. З. В. Ромовська з цього приводу зазначає, що така позиція може бути предметом дискусії, так як об'єктивна і суб'єктивна здійсненність умови правочину вва-

жається однією із його ознак<sup>12</sup>. З цього приводу варто зазначити, що позиція Ю. О. Заїки є більш об'єктивною, тому що умова, зазначена в заповіті, повинна бути спрямованою на користь спадкоємця, а не на штучне обмеження його прав.

При дослідженні правової конструкції заповіту з умовою варто звернути увагу на таку ситуацію, коли спадкодавець склав заповіт з умовою на користь одного зі спадкоємців, з яким вони можуть і не перебувати в родинних відносинах або коли цей спадкоємець входить у коло осіб, що мають право на обов'язкову частку у спадщині, закріплене у ст. 1241 ЦК. Слід з'ясувати, які саме наслідки настануть для особи, що одночасно є спадкоємцем за заповітом з умовою та спадкоємцем, що має право на обов'язкову частку у спадщині. Адже за загальним правилом, встановленим у законодавстві, спадкоємець, умова щодо якого не виконана на момент відкриття спадщини, позбавляється права на спадкування. Але в даному випадку, виходячи положень законодавства про спадкування, така особа всупереч волі спадкодавця, волею якого було передати такому спадкоємцю право на власність лише після виконання певної умови, все одно спадкуватиме ту частину спадкового майна, що передбачена правом на обов'язкову частку у спадщині. Вважаємо, що тут недоречно говорити про неузгодженість норм цивільного законодавства між собою, скоріше відбувається превалювання однієї норми над іншою, тому що тут обов'язок законодавця захистити соціально слабку категорію спадкоємців переважає над волею спадкодавця обумовити отримання нею спадку. Воля спадкодавця тут реалізується в тій частині, що не охоплюється правом на обов'язкову частку у спадщині.

У ході проведеного дослідження з'ясувалось, що існує проблема тлумачення змісту ст. 1242 ЦК, зокрема у тій частині, в якій зазначено, що «умова повинна існувати на момент відкриття спадщини». Критерій існування на момент відкриття спадщини можна віднести до ознак умови, які зазначені в самій статті. Не дивлячись на те, що переважна більшість науковців, а також судова практика тлумачать її як таку, що передбачає виконання умови на час відкриття спадщини і неможливість початку її виконання після смерті спадкодавця, у літературі висловлена абсолютно протилежна позиція. Зокрема, Н. І. Коровяковська вважає, що положення абз. 2 ч. 1 ст. 1242 про те, що умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини, слід розуміти таким чином: умова, зазначена в заповіті, зберігає свою силу і продовжує обумовлювати виникнення права на спадкування, якщо тільки на день смерті спадкодавця вона не виконана, не досягнута, не втратила своє значення. Іншими словами, на час відкриття спадщини має зберігатися теоретична можливість настання даної умови. В іншому випадку умова в заповіті втрачає своє значення і спадщина відкривається на користь спадкоємця за заповітом без умови. Наприклад, спадкодавець у заповіті обумовив виникнення права на спадкування необхідністю спадкоємця здобути освіту у навчальному закладі N. На час відкриття спадщини з'ясувалося, що особа, призначена спадкоємцем, вже закінчила своє навчання у даному закладі, отримавши диплом, або навчальний заклад N припинив своє існування. І в першому, і в другому випадку умова вже не існує на час відкриття спадщини і тому в залежність від її настання не можуть ставитись правові наслідки<sup>13</sup>.

Для вирішення цієї проблеми слід ретельно проаналізувати, що ж саме є підставою для діаметрально протилежного тлумачення даного правила. Вважаємо, що причина полягає у викладенні норми саме таким чином, що умова повинна «існувати» на час відкриття спадщини. Якщо осмислювати цю категорію у площині філософії, то постає питання, чи на час відкриття спадщини умова повинна існувати як така, що буде спричиняти настання необхідних наслідків у майбутньому, чи вона повинна вже бути здійснена. Право за своєю природою надзвичайно тісно пов'язане із логікою, тому слід звернутись до з'ясування логічних особливостей категорії «умова». Логіка як наука передбачає два види умов – необхідну та достатню, при цьому необхідною умовою є така, яка має бути виконана для того, щоб твердження було істинним, а достатня – це така, виконання якої тягне за собою істинність твердження. Отже, шляхом вирішення цієї проблеми з метою виключення можливості двояких тлумачень даної норми і уникнення будь-яких суперечностей термін «існувати» слід замінити на «бути здійсненою», тобто «умова, визначена у заповіті, повинна бути здійсненою на час відкриття спадщини».

У судовій практиці зустрічається справа, де суд неправильно тлумачить і застосовує норми, що стосуються заповіту з умовою. Можна навести приклад з судової справи, де спадкоємці посилаються на усне розпорядження спадкодавця розподілити все заповідане майно між ними порівну, хоча складено заповіт, в якому спадкоємцем визначена лише одна особа. Суд же в своїй аргументації посилається на ст. 1242 ЦК і зазначив, що вказана умова відсутня в заповіті, а тому її існування позивачами не доведено. З приводу цього можна відмітити, що навіть суд не завжди достатньо компетентний у питаннях, що стосуються заповіту з умовою, адже мотивувальна частина судового рішення не повинна містити констатації загальновідомих фактів, що безпосередньо впливають із самої суті речей. Адже усні розпорядження спадкоємця умовою заповіту не є і тому навряд чи в цьому випадку доречно вести мову про заповіт з умовою.

Підсумувавши все вищевикладене, можна зробити такі висновки. Заповіт з умовою є безперечно позитивним явищем в сучасній правовій системі, оскільки надає спадкодавцю можливість більш повно та конкретно виражати своє волевиявлення. Але слід неухильно дотримуватись всіх визначених законодавством вимог до умови в такому заповіті, щоб її встановлення та виконання призводило до сприятливих та позитивних наслідків не лише для спадкодавця, а й для спадкоємця. Постійний і безперервний розвиток суспільства відповідно вимагає й внесення змін до законодавства. Як вже було зазначено, потрібно внести зміни до ч. 1 ст. 1242 ЦК України з метою уникнення різних тлумачень цієї норми. Її варто викласти в такій редакції: «Заповідач може обумовити права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної

умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо. Умова, визначена в заповіті, має бути виконана на час відкриття спадщини». Крім цього, важливо розглянути можливість спадкування за заповітом з умовою в межах розумного строку після відкриття спадщини, а саме в межах строку, визначеного законодавством на її прийняття. Також потрібно включити до Правил про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами положення, що регулювало б особливості дій нотаріусів при посвідченні заповіту з умовою. Вважаємо, що посвідчення заповіту з умовою варто виділити пунктом 2.8 у главі 3 розділу 2 Правил і окрім дублювання положень Цивільного кодексу України слід включити уточнюючий підпункт в такій редакції: «Посвідчуючи заповіт з умовою, нотаріус повинен роз'яснити заповідачу вимоги, що ставляться до умови в заповіті, а також довести до його відома таке: так як умова повинна бути виконаною на момент відкриття спадщини, спадкоємець має бути ознайомлений із нею при посвідченні заповіту задля настання сприятливих наслідків». Ще однією доцільною на наш погляд пропозицією є юридичне закріплення підстави для судового оскарження такого заповіту з умовою, за якого спадкоємець не мав можливості виконати умову внаслідок такого проміжку часу між складанням заповіту і смертю спадкодавця, що є недостатнім для її виконання.

<sup>1</sup> Підпригора О. А. Римське право: Підручник / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 512 с. – С. 433.

<sup>2</sup> Французький цивільний кодекс (Кодекс Наполеона) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law-students.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=345>

<sup>3</sup> Заїка О. Ю. Актуальні проблеми спадкового права. Навч. посібник / О. Ю. Заїка, О. О. Лов'як. – К.: КНТ, ЦУЛ, 2014. – 336 с. – С. 80.

<sup>4</sup> Там само. – С. 80.

<sup>5</sup> Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

<sup>6</sup> Коротюк О. В. Спадкове право: Коментар до книги VI Цивільного кодексу України / О. В. Коротюк. – К.: ОВК, 2015. – 222 с. – С. 115–118.

<sup>7</sup> Кухарев О. Є. Спадкове право України: Навчально-практичний посібник / О. Є. Кухарев. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 222 с. – С. 60.

<sup>8</sup> Шишка Р. Б. Спадкове право в Україні: навчальний посібник / Р. Б. Шишка, І. М. Сопілко, В. П. Козирева. – К.: Ліра-К, 2014. – 216 с. – С. 111.

<sup>9</sup> Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник / З. В. Ромовська. – К.: ВД «Дакор», 2013. – 304 с. – С. 155, 339.

<sup>10</sup> Коротюк О. В. Вказана праця. – С. 116.

<sup>11</sup> Заїка О. Ю. Вказана праця. – С. 80, 123.

<sup>12</sup> Ромовська З. В. Вказана праця. – С. 339.

<sup>13</sup> Коментар до Цивільного кодексу України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk/79-gk/1610-1242.html>

### Резюме

#### **Подворна К. І. Деякі проблемні аспекти заповіту з умовою.**

Розглянуто проблемні питання правового регулювання заповіту з умовою, виявлено недоліки практичного застосування норм, що регулюють відповідні правовідносини. Проаналізовано виникнення інституту заповіту з умовою, особливості міжнародного досвіду, окремі аспекти тлумачення умовних заповітів.

**Ключові слова:** заповіт з умовою, спадкування, момент відкриття спадщини.

### Резюме

#### **Подворная К. И. Некоторые проблемные аспекты завещания с условием.**

Рассмотрены проблемные вопросы правового регулирования завещания с условием, выявлены недостатки практического применения норм, регулирующих соответствующие правоотношения. Проанализировано возникновение института завещания с условием, особенности международного опыта, отдельные аспекты толкования условных завещаний.

**Ключевые слова:** завещание с условием, наследование, момент открытия наследства.

### Summary

#### **Podvorna K. Some problematic aspects of the covenant with the condition.**

Problems of legal regulation covenant with the condition defective practical application of the rules governing the relevant relationship. The emergence of the institution of the covenant with the condition, especially the international experience, some aspects of conventional interpretation of wills.

**Key words:** testament with the condition, inheritance, the opening of heritage.